

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ HISTORY OF MEDICINE

Ομηρικές αναφορές κακώσεων άνω άκρου

Η Ιλιάδα αποτελεί το πρώτο γραπτό ελληνικό κείμενο, το πρώτο ελληνικό λογοτέχνημα και την πρώτη ίσως καταγραφή ενός ιστορικού γεγονότος, στο οποίο περιγράφονται ενδελεχώς ποικίλοι τραυματισμοί, καθώς και στοιχεία σχετικά με τη φροντίδα και την αποκατάστασή τους. Από τους 130 τραυματισμούς που περιγράφει ο ποιητής, απαριθμήσαμε 32 που αφορούσαν στο άνω άκρο και προκλήθηκαν κυρίως από τη ρίψη ακοντίου ή από επιθέσεις με ξίφος. Αναλυτικότερα, αναφέρονται 4 τραύματα καρπού και άκρας χειρός, 1 αντιβραχίου, 3 αγκώνα, 2 βραχίονα, 4 στην υπερκλείδια χώρα, 14 στην ωμική ζώνη και 4 ακρωτηριασμοί-αποκολλήσεις άνω άκρου. Ιδιαίτερο επιστημονικό αλλά και ιστορικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν δύο αναφορές –οι αρχαιότερες ίσως– κάκωσης του βραχιόνιου πλέγματος. Ο τρόπος περιγραφής των τραυμάτων από το ραψωδό χαρακτηρίζεται από ανατομική ακρίβεια και χειρουργική λεπτομέρεια. Συνεπώς, ο ποιητής φαίνεται ότι είχε κατακτήσει τη γνώση της ανατομίας του ανθρώπινου σώματος καθώς επίσης και της χειρουργικής τέχνης αρκετά χρόνια πριν από την εποχή του Ιπποκράτη.

ΑΡΧΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ 2013, 30(3):335–339
ARCHIVES OF HELLENIC MEDICINE 2013, 30(3):335–339

Η. Δεληκωνσταντίνου,¹
Α. Γραββάνης,¹
Ι. Καραβοκυρός,²
Δ. Τσούτσος¹

¹Τμήμα Πλαστικής Χειρουργικής-Μικροχειρουργικής και Κέντρο Εγκαυμάτων «Ι. Ιωάννοβιτς», Περιφερειακό Γενικό Νοσοκομείο Αθηνών «Γ. Γεννηματάς», Αθήνα
²Α΄ Χειρουργική Κλινική, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Γενικό Νοσοκομείο «Λαϊκό», Αθήνα

Homeric reports on upper
extremity trauma

Abstract at the end of the article

Λέξεις ευρετηρίου

Ιλιάδα
Όμηρος
Τραυματισμοί άνω άκρου

Υποβλήθηκε 28.12.2012
Εγκρίθηκε 12.1.2013

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ιλιάδα και ο ποιητής της

Η Ιλιάδα είναι το μεγαλύτερο και αρχαιότερο ποίημα στην Ευρώπη, το πρώτο κλασικό έργο της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας. Αποτελεί μαζί με την Οδύσεια την κορύφωση της αρχαίας ελληνικής επικής ποίησης και οι ρίζες δημιουργίας τους εξορμούν από το προφορικό ηρωικό άσμα.

Πρόκειται για κείμενο αγέραστο σε ομορφιά και δύναμη, το οποίο αριθμεί 15.693 στίχους αριστοτεχνικά δομημένους σε δακτυλικό εξάμετρο καταληκτικό. Εξιστορεί τα γεγονότα του Τρωικού πολέμου κατά την εκστρατεία των Αχαιο-μυκηναίων εναντίον της Τροίας (Ιλιον). Το έπος διαδραματίζεται μέσα σε 50 ολόκληρες ημέρες και 49 νύκτες και ο κύριος άξονας, γύρω από τον οποίον αναπτύσσεται, είναι η οργή (μήνις) του Αχιλλέα κατά του Αγαμέμνονα και τα φοβερά επακόλουθά της. Είναι ένα ποίημα γλαφυρής περιγραφής όχι μόνο των τόπων, των μαχών και των ηρώων, αλλά και των ανθρώπινων ψυχών. Παράλληλα, όμως, αποτελεί και την πρώτη καταγραφή της ελληνικής ιατρικής παράδοσης.^{1,2}

Ο ποιητής αναφέρεται ότι ήταν υιός του Μαίονος και της Υρνηθούς, κατ' άλλους του ποταμού Μέλητος και της νύμφης Κριθίδος, ενώ άλλοι αναφέρουν ότι το γένος του κρατεί από τη μούσα Καλλιόπη. Η νεότερη έρευνα βασισμένη σε στοιχεία κυρίως γλωσσικά και πολιτισμικά τοποθετεί χρονολογικά τον ποιητή στον 8ο αιώνα π.Χ., γύρω στα 840 π.Χ. Το αρχικό του όνομα ήταν Μελησιγένης ή Μελισιάναξ. Η παράδοση ήθελε τον Όμηρο τυφλό, στοιχείο όμως μάλλον απίθανο, συνδεδεμένο με την τυφλότητα των αοιδών και των μάντεων, τυπικό χαρακτηριστικό του θρύλου, που είχε σχέση με την έμπνευση των ατόμων που στερούνται την όρασή τους. Πολλές πόλεις «ερίζουν» για την καταγωγή του, χωρίς όμως να προκύπτει τεκμηριωμένα η πραγματική του γενέτειρα.^{1,2}

Οι Αχαιοί και ο οπλισμός τους

Ο Όμηρος συνέθεσε προφορικά εξιστορώντας «γεγονότα» που συνέβησαν αιώνες πριν από την εποχή του. Δεν υπάρχει λοιπόν αμφιβολία ότι πολλές αναφορές των ομηρικών επών δεν μπορούν να έχουν σχέση με ιστορικά δεδομένα.

Ωστόσο, στις γενικές τους γραμμές, αντικατοπτρίζουν μια εποχή με συγκεκριμένα πολιτιστικά στοιχεία που επιμαρτυρούνται και από τις ανασκαφές. Ο πολιτισμός που μας περιγράφει έχει στοιχεία και των δικών του χρόνων, των προσωπικών του βιωμάτων και των εμπειριών του. Με τις ανασκαφές του Schliemann και αργότερα του Evans, όπως και μετά την αποκρυπτογράφηση της Γραμμικής Β΄ το 1952 από τον Ventris, οι Έλληνες και όλος ο κόσμος μάθαινε ότι τα Ομηρικά έπη δεν οφείλονταν μόνο στην ποιητική δημιουργία του ραψωδού, αλλά είχαν την αφετηρία τους και στην πραγματικότητα.^{3,4}

Οι Έλληνες της Μυκηναϊκής εποχής, που είναι γνωστοί και ως Αχαιοί, Δαναοί ή Αργείοι, ήταν λαός πολεμικός. Αυτό προκύπτει τόσο από τις οχυρώσεις των πόλεων τους όσο και από τις εκστρατείες τους, με περισσότερο πολυδιαφημισμένη την Τρωική περί το 1200 π.Χ.

Ως προς τις παραδόσεις του μυκηναϊκού κόσμου αξίζει να τονιστεί ότι η ιστορία της Τροίας δεν υπήρξε καθόλου φανταστική. Η σύνδεσή της με ιστορικά γεγονότα, που προκύπτει από διάφορα αρχαιολογικά συμπεράσματα, στηρίζεται και από μεγάλους αρχαίους ιστορικούς, όπως ο Ηρόδοτος, ο Θουκυδίδης, οι οποίοι και έδωσαν συγκεκριμένες ερμηνείες στις ποιητικές αφηγήσεις του Ομήρου.

Κύρια όπλα των Μυκηναίων, εκτός από το στόλο τους, ήταν τα λεπτά κυρίως ξίφη, το δόρυ, το τόξο και η ασπίδα. Ο οπλισμός τους ήταν κατασκευασμένος από χαλκό. Ο σίδηρος είχε ήδη ανακαλυφθεί, αλλά δεν είχε ακόμα εφαρμοστεί στην κατασκευή όπλων.

Αναλυτικότερα, η ασπίδα του ομηρικού ήρωα είχε διάφορα σχήματα και μεγέθη, παρέχοντάς του την κυριότερη προστασία. Οι μεγαλύτερες ήταν οκτάσχημες ή πυργόσχημες-ορθογώνιες και κάλυπταν ολόκληρο το σώμα, όπως αυτή του Έκτορα ή του Αίαντα. Οι μικρότερες σχετικά ήταν κυκλικές ή ημικυλινδρικές με έξεργον ομφαλό στο κέντρο, τις οποίες ο οπλίτης κρεμούσε από τον ώμο, με ένα λουρί, με τέτοιο τρόπο που παρέμεναν και τα δύο του χέρια ελεύθερα και ετοιμοπόλεμα. Ήταν κατασκευασμένες κυρίως από πολλαπλά στρώματα δέρματος, ενώ κάποιες έφεραν διακοσμητικά από φύλλα χαλκού, χρυσοῦ ή αργύρου.⁴⁻⁶

Είναι αμφίβολο εάν ο θώρακας του Αχαιού προστατευόταν από πανοπλία, παρ' όλο που ο ποιητής περιγράφει βαρύ χάλκινο οπλισμό προσαρμοσμένο στο σώμα του πολεμιστή. Η κεφαλή καλυπτόταν από κράνος (η κόρυς), το οποίο έφερε διακοσμητικό λοφίο. Το τόξο ήταν ξύλινο, ημικυκλικό, η χορδή του οποίου ήταν συνήθως ζωϊκής προέλευσης, ενώ η σφενδόνη χρησίμευε στη ρίψη φονικών λίθων.⁴⁻⁶

Το ακόντιο-δόρυ έφερε χάλκινη αιχμή στην άκρη του,

ενώ το σώμα του ήταν κατασκευασμένο από κυλινδρικό ξύλο. Στη Μυκηναϊκή εποχή, οι οπλίτες είχαν συνήθως δύο δόρατα, ένα μικρό και ένα μεγαλύτερο, με τα οποία περισσότερο ωθοῦσαν και κτυπούσαν παρά τα εκσφενδόνιζαν στον αντίπαλο, όπως πολλακις περιγράφει ο επικός ποιητής.

Τέλος, το ξίφος περιγράφεται μέγα, κοφτερό, δίστομο, λεπτό ή παχύ και πάνω απ' όλα φονικό. Σε αντίθεση με το δόρυ, το ξίφος δεν αποτελεί το αγαπημένο όπλο των Αχαιών και του ραψωδού, αφού το αναφέρει λιγοστές φορές.⁴⁻⁶

ΤΡΑΥΜΑΤΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΑΝΩ ΑΚΡΟΥ

Οκτώ ραψωδίες της Ιλιάδας, το ένα τρίτο του έπους, συνίστανται κυρίως από σκηνές μάχης. Αυτές έχουν σύντομη περιγραφή, ενδεχομένως για να μην ταλαιπωρήσουν τον αναγνώστη-ακροατή.

Ακολουθεί μια προσπάθεια παράθεσης των σημαντικότερων χωρίων της Ιλιάδας που περιγράφουν τραυματισμούς στα άνω άκρα. Από τους 130 τραυματισμούς που περιγράφει ο ποιητής, απαριθμήσαμε 32 (24,6%) που αφορούσαν στο άνω άκρο και προκλήθηκαν κυρίως από τη ρίψη ακοντίου ή από επιθέσεις με ξίφος.⁵⁻⁷

Αναλυτικότερα, αναφέρονται 2 τραύματα καρπού και 2 άκρας χειρός, όπως στη Ραψωδία Ν, στίχοι 593–600: «Ατρείδης δ' ἄρα χεῖρα βοὴν ἀγαθὸς Μενέλαος τὴν βάλεν ἦ ῥ' ἔχε τόξον εὖξρον· ἐν δ' ἄρα τόξω ἀντικρὺ διὰ χειρὸς ἐλήλατο χάλκεον ἔγχος· ἂψ δ' ἐτάρων εἰς ἔθνος ἐχάζετο κῆρ' ἀλεείνων χεῖρα παρακρεμάσας· τὸ δ' ἐφέλεκτο μείλιον ἔγχος· καὶ τὸ μὲν ἐκ χειρὸς ἔρυσεν μεγάλθυμος Ἀγήνωρ, αὐτὴν δὲ ξυνέδησεν εὖστρεφεὶ οἶδς ἀώτῳ σφενδόνη, ἦν ἄρα οἱ θεράπων ἔχε ποιμένι λαῶν», «τότε ο Μενέλαος, ο βροντόφωνος υγιός του Ατρέα, χιμώντας στο χέρι, το δοξάρι που σφίγγε το τονρευτό, χτυπά τον κι εχώθηκε ο χαλκός, το χέρι του περνώντας, στο δοξάρι. Γυρίζει τότε στους συντρόφους του, του Χάρου να ξεφύγει, κι ως κρέμασε το χέρι, εσούρνονταν το φράξινο κοντάρι. Κι ο ψυχμένος τότε Αγήνορας του το τραβάει, και δένει το χέρι του σφιχτά με μάλλινη καλόστριφτη λουρίδα, που 'χε μαζί του πάντα, ως σύντροφος του ρήγα, αν λαβωνόταν».^{5,6}

Κατόπιν ο ποιητής περιγράφει τρεις τραυματισμούς του αγκώνα, οι δύο επιπολής, ενώ ο τρίτος προκύπτει από την επίθεση του Αχιλλέα στο Δευκαλίωνα, Ραψωδία Υ, στίχοι 479–481: «Δευκαλίωνα δ' ἔπειθ' ἵνα τε ξυνέχουσι τένοντες ἀγκῶνος, τῆ τόν γε φίλης διὰ χειρὸς ἔπειρεν αἰχμῆ χαλκείῃ· ὃ δὲ μιν μένε χεῖρα βαρυνθεὶς πρόσθ' ὀρόων θάνατον», «μετά στο Δευκαλίωνα εχίμιξε, κι όπου τα νεύρα σμίγουν του αγκώνα, ως πέρα το βραχιόνι του με το χαλκό κοντάρι τρυπάει' κι ως βάρυσε το χέρι του κι απόμεινε θωρώντας το Χάρο ομπρός του».^{5,6}

Στη συνέχεια, αναγνωρίζονται 2 τραύματα βραχιόνα, ένα από βέλος και το άλλο από δόρυ και ένα τραύμα αντιβραχίου του βασιλιά Αγαμέμνονα μετά από επίθεση του Κώωνα, ο οποίος ήθελε να εκδικηθεί το θάνατο του αδελφού του, Ραψωδία Λ, στίχοι 251–253: «στῆ δ' εὐράξ σὺν δουρὶ λαθὼν Ἀγαμέμνονα δῖον, νύξε δέ μιν κατὰ χεῖρα μέσση ἀγκῶνος ἔνερθε, ἀντικρὺ δὲ διέσχε φαινοῦ δουρὸς ἀκωκῆ», «στάθηκε πλάι στον Αγαμέμνονα κρυφά με το κοντάρι και του χτυπάει το καλαμόχερο, πιο κάτω απ' τον αγκώνα, κι απ' το κοντάρι που στραφτάλιζε βγήκε ο χαλκός αντίκρου». ^{5,6}

Η ασπίδα μεταφερόταν στο αριστερό χέρι, αφήνοντας εκτεθειμένη και απροστάτευτη τη δεξιά πλευρά του πολεμιστή. Ακόμα, όταν με τον αναρτήρα κρεμόταν στους ώμους, ο οπλίτης ήταν σαφώς ευάλωτος στην κατά μέτωπο επίθεση. Έτσι μπορούν να εξηγηθούν οι τέσσερις κακώσεις υπερκλείδιας χώρας, οι 14 τραυματισμοί στην ωμική ζώνη και οι τέσσερις ακρωτηριασμοί-αποκολλήσεις του άνω άκρου.

Ιδιαίτερο, όμως, επιστημονικό αλλά και ιστορικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν δύο αναφορές, οι αρχαιότερες ίσως κάκωσης του βραχιονίου πλέγματος, οι οποίες είναι οι παρακάτω:

Ο Έκτορας εκδικούμενος για το σκοτωμό του Αρχεπτόλεμου από τον Τεύκτρο, του επιτίθεται με πέτρα (εικ. 1), Ραψωδία Θ, στίχοι 324–329: «τὸν δ' αὖ κορυθαίολος Ἴκτωρ αὐερόντα παρ' ὤμον, ὄθι κληῆς ἀποέργει αὐχένα τε στήθος τε, μάλιστα δὲ καίριόν ἐστι, τῆ ρ' ἐπὶ οἷ μεμαῶτα βάλεν λίθω ὀκρίοντι, ῥῆξε δὲ οἷ νευρήν· νάρκησε δὲ χεῖρ ἐπὶ καρπῷ, σπῆ δὲ γνύξ ἐριπῶν, τόξον δὲ οἷ ἔκπεσε χειρός», «στον ώμο ο κρανοσειστής Ἴκτωρας, πα στο κλειδί, που στήθος χωρίζει και λαιμό, κι ειν' άσκημο το λάβωμα αυτού πάντα, κει πάνω, ως του 'ριχνε, τον πέτυχε με το τραχύ κοτρόνι και σπάει την

Εικόνα 1. Ο Έκτορας επιτίθεται στον Τεύκτρο.

κόρδα του, και μούδιασε το χέρι στον αρμό του' κι όπως σωριάστη γονατίζοντας, του φεύγει το δοξάρι».

Ιδιαίτερα, ο στίχος «ῥῆξε δὲ οἷ νευρήν» περιγράφει τον τραυματισμό των εκπορευόμενων από το βραχιόνιο πλέγμα νεύρων. ^{5,6,8}

Κατά τη μονομαχία του Αχιλλέα με τον Έκτορα ο ποιητής περιγράφει γλαφυρά το θανατηφόρο τραυματισμό του ήρωα των Τρώων, Ραψωδία Χ, στίχοι 324–329: «τῆ ρ' ἐπὶ οἷ μεμαῶτ' ἔλασ' ἔγχει δῖος Ἀχιλλεύς, ἀντικρὺ δ' ἀπαλοῖο δι' αὐχένος ἦλυθ' ἀκωκῆ· οὐδ' ἄρ' ἀπ' ἀσφάραγον μελίη τάμε χαλκοβάρεια, ὄφρα τί μιν προτιείποι ἀμειβόμενος ἐπέεσσιν.», «κι όπως χιμούσε, ο αρχοντογέννητος εκεί Αχιλλέας του ρίχνει, κι απαντικρὺ ο χαλός ξεπρόβαλε στον τρυφερό λαιμό του μα το λαρύγγι απ' το χαλκόβαρο δεν κόπηκε κοντάρι, για να μπορεί να δώσει απόκριση, σα θα του εμίλα εκείνος».

Η δεύτερη αναφορά κάκωσης του βραχιονίου πλέγματος δεν είναι τόσο σαφής όπως η πρώτη, αλλά η μάχη των δύο ηρώων, όπως απεικονίζεται στην εικόνα 2, δείχνει τον Έκτορα στα δεξιά να υποκύπτει τραυματισμένος στον τράχηλο όντας ανήμπορος να σηκώσει το δόρυ του, πιθανόν μετά από τραυματισμό του βραχιονίου πλέγματος. ^{5,6,8}

Εικόνα 2. Ο θανατηφόρος τραυματισμός του Έκτορα από τον Αχιλλέα.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Μολοντί η Ιλιάδα δεν αποτελεί επιστημονικό σύγγραμμα και ούτε συνετέθη με σκοπό την αφήγηση ιστορικών γεγονότων, η λεπτομερής περιγραφή των τραυματισμών αλλά και του τρόπου αντιμετώπισής τους συγκλίνουν στη δοξασία ότι η ιστορία της ελληνικής Ιατρικής αρχίζει με αυτήν. Η αξιολόγηση λοιπόν των ιατρικών πληροφοριών

που παρέχονται θα πρέπει να λαμβάνει υπ' όψη το γεγονός ότι η βασική προτεραιότητα του δημιουργού ήταν το ποιητικό μέτρο και η τέρψη του ακροατηρίου του.

Δεν είναι λίγοι οι ερευνητές που πιστεύουν ότι ο Όμηρος ήταν ιατρός ή είχε διδαχθεί την ιατρική τέχνη. Δεν εξηγούνται αλλιώς οι στοχευμένες ανατομικές περιγραφές των τραυμάτων. Άλλωστε, πολλοί από τους ανατομικούς όρους που αναφέρει ο ποιητής χρησιμοποιούνται οι ίδιοι και σήμερα. Υπάρχουν βέβαια και υποστηρικτές ότι ήταν μόνο ποιητής, αφού σε αρκετά σημεία του έπους συναντάμε υπερβολές ή και ανακρίβειες, οι οποίες όμως μπορεί να αποτελούν μέρος του ποιητικού λόγου έχοντας πάντα σκοπό τον εντυπωσιασμό του ακροατή. Οι ιατρικές πληροφορίες που συλλέγουμε αφορούν κυρίως τη Χειρουργική και τη Φαρμακολογία-Βοτανολογία, ενώ η ιατρική τέχνη ασκείται από επιδέξιους θεραπευτές οι οποίοι κατέχουν υψηλή κοινωνική θέση και αξία, όπως χαρακτηριστικά φαίνεται στους στίχους 514–515 της Ραψωδίας Λ: «*ἰητρὸς γὰρ ἀνὴρ πολλῶν ἀνάξιος ἄλλων ἰοῦς τ' ἐκτάμνει ἐπὶ τ' ἤγια φάρμακα πάσσειν*», «τι ένας γιατρός αξίζει σίγουρα πολλούς ανθρώπους άλλους· σαγίτες ανασπάει και βότανα μαλαχτικά απιθώνει».⁵

Με την ολοκλήρωση της μελέτης του έπους, εύλογα

καθίσταται αντιληπτό πώς η ποιητική τέχνη έφθασε στο απόγειό της από τα πρώτα της κιόλας βήματα. Το κείμενο του Ομήρου έχει μοναδική αξία, είναι το πρώτο λογοτεχνικό σκίρτημα του ελληνικού αλλά και του παγκόσμιου πολιτισμού. Για αιώνες αποτέλεσε βασικό κείμενο, τροφό παιδευτικής και αισθητικής αγωγής, πηγή έμπνευσης για τους μεταγενέστερους δημιουργούς.

Στην Ιλιάδα, λοιπόν, δεν ανευρίσκονται απλά κορυφαίες εμπνεύσεις, αλλά επαναλαμβανόμενες κορυφαίες εμπνεύσεις. Είναι μια αφθονία υψηλών λογοτεχνικών κορυφών, που καθηλώνει τον ακροατή-αναγνώστη, χωρίς να τον ταλαιπωρεί.

Ο Όμηρος, περιγράφοντας την προσπάθεια του ομηρικού ανθρώπου να αντιμετωπίσει την καθημερινότητα, παραθέτει εμπειρία αλλά και τεχνογνωσία της εποχής. Ο Ομηρικός ιατρός αλλά και πολεμιστής είχε κατακτήσει βασικές γνώσεις, όπως αυτή της αντισηψίας ή της επίσχεσης της αιμορραγίας. Οι εν λόγω γνώσεις θα είναι το θεμέλιο, στο οποίο θα αρθρωθεί αργότερα η επιστήμη της Ιατρικής στην Ελλάδα, ενώ ο πολιτισμός που αναδύεται από το Ομηρικό έπος αποτελεί την απαρχή της κορύφωσης του ελληνικού ιδεώδους στους μετέπειτα κλασικούς χρόνους.

ABSTRACT

Homeric reports on upper extremity trauma

I. DELIKONSTANTINOY,¹ A. GRAVVANIS,¹ I. KARAVOKYROS,² D. TSOUTSOS¹

¹Department of Plastic Surgery-Microsurgery and Burns Unit, "J. Ioannovich", "G. Gennimatas" General State Hospital, Athens, ²First Department of Surgery, National and Kapodistrian University of Athens, "Laiko" General Hospital, Athens, Greece

Archives of Hellenic Medicine 2013, 30(3):335–339

Homer's Iliad may represent the very first Greek written document, the earliest proof of Greek literature and perhaps the first account of a historical event. The reader, after browsing the rhapsodies, realizes that the author describes in detail a variety of battle injuries, while providing data about their treatment and care. In this study of the text of the Iliad a total of 130 injuries were found, 32 of which were in the upper arm and were caused mainly by spearheads and swords. Additionally, the poet mentions 4 wrist-hand injuries, 1 forearm trauma, 3 elbow injuries, and 2 arm injuries. A further 4 wounds were located in the supraclavicular zone and 14 in the shoulder, and reference was made to 4 upper-limb amputations. Two accounts of brachial plexus injuries may be the earliest written report of such an injury. Homer delineates these battle injuries with precision and surgical detail, demonstrating that he was aware of human anatomy and the principles of surgery many years before the Hippocratic era.

Key words: Homer, Iliad, Upper extremity trauma

Βιβλιογραφία

1. ΚΑΚΡΙΔΗΣ ΙΘ. *Αρχαία ελληνική Γραμματολογία*. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανώλη Τριανταφυλλίδη], Θεσσαλονίκη, 2005
2. LESKY A. *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*. Μετάφραση: Τσοπανάκη Α. Θεσσαλονίκη, 1972
3. EDWARDS MD. *Όμηρος: Ο ποιητής της Ιλιάδος*. Μετάφραση: Λιαπής Β, Μπεζαντάκος Ν. Εκδόσεις Καρδαμίτσα-Ινστιτούτο του Βιβλίου, Αθήνα, 2001
4. CASTLEDEN R. *The Mycenaeans (people of the Ancient World)*. Routledge, London, 2005
5. Ιλιάδα. Μετάφραση: Καζαντζάκη Ν, Κακριδή ΙΘ, 1955
6. LIPSHUTZ H. Hand, arm, and shoulder trauma in the "Iliad". *Surgery* 1963, 54:833–836
7. PIKOULIS EA, PETROPOULOS JC, TSIGRIS C, PIKOULIS N, LEPPANIEMI AK, PAVLAKIS E ET AL. Trauma management in ancient Greece: Value of surgical principles through the years. *World J Surg* 2004, 28:425–430
8. AYDN A, TÜMERDEM B, YAZAR M, ERER M. Three-thousand-year-old written reference to a description of what might be the earliest brachial plexus injuries in the Iliad of Homer. *Plast Reconstr Surg* 2004, 114:1352–1353

Corresponding author:

I. Delikonstantinou, Room 4, Flat 2, Elderberry House, Woodlands Way, Chelmsford, CM1 7TR, Essex, UK
e-mail: idelikonstantinou@gmail.com

.....